

Förord

ANNA J. EVERTSSON & JONAS LUNDBLAD

I sin nya tillvaro som ”inte-längre-statskyrka” har Svenska kyrkan nyligen fyllt tonåring och år 2014 skulle enligt samma tideräkning motsvara det år då hon bjöds in att i konfirmationen bekräfta sin vilja att fortsätta leva med Kristus på dopets grund. Redan i portalparagrafen till sin Kyrkoordning, och i bred kontinuitet med kristenheten sedan fornkyrkans tid, uttrycker Svenska kyrkan en övertygelse att den gemensamma gudstjänsten bildar ett centrum där tron kontinuerligt gestaltas och bekänns. Att samfundet därför under sin ”konfirmandtid” bearbetar hur tron gestaltas i gudstjänsten framstår därför som både lägligt och naturligt. Under perioden från Första söndagen i advent 2012 till Domssöndagen 2013 har också ett nytt förslag till reviderad kyrkohandbok prövats i ett relativt stort antal av Svenska kyrkans församlingar. När Svenskt Gudstjänstlivs årsbok går till tryck under våren 2014 pågår arbetet att värdera och analysera remissvaren från denna prövotid och en offentlig redovisning föreligger ännu inte.

Som frågetecknet i årsbokens titel signalerar är det alltså ännu oklart i vilken utsträckning det prövade förslaget kommer att utmynna i framtidens gudstjänst i Svenska kyrkan. En mer komplex och djupgående fråga att ställa till ett handboksförslag är förstas om, och framför allt hur, dess innehåll pekar in i framtiden och vilka förutsättningar det ger för att forma morgondagens gudstjänstliv. För att belysa den frågan har redaktionen bland ett ovanligt stort antal inkomna artikelförslag kunnat välja ut sju stycken infallsvinklar från olika forskningsdiscipliner.

Det kan nu kanske tyckas väl tidigt att ägna en hel årsbok åt ett handboksförslag vars framtid ännu inte är känd – hade det inte varit bättre att vänta tills en ny kyrkohandbok är antagen och fastställd? En av vår tids tendenser inom det teologiska landskapet är en alltmer påtaglig åtskillnad mellan den nya ”frikyrkan” Svenska kyrkan och den akademiska teologin. Högskolevärlden har liksom kyrkans organisation en egen inneboende logik och samarbeten med trossamfund, eller en särskild relation till just Svenska kyrkan, anses där ännu kunna hota den vetenskapliga objektiviteten. Det är i det sammanhanget värt att notera att de teologiska fakulteterna vid både Lunds och Uppsala universitet valt att inte yttra sig över förslaget. För Svenskt Gudstjänstliv förblir det dock både naturligt och angeläget att utifrån ett forskningsperspektiv även i fortsättningen nära följa och analysera utvecklingen i landets mest omfattande trossamfund. Att studera pågående processer kan då vara nog så intressant som redan fastställda dokument, och i bästa fall kan också kritiska studier av förslagens första gestalt utgöra konstruktiva bidrag till det framtida fortsatta arbetet.

För många läsare är historiken bakom förslaget en välkänd utveckling, åtminstone i stora drag, och det bör här vara nog att ge en ytterst översiktlig bild. Efter att ett tidigare försök till revision (utgivet år 2000) av 1986 års kyrkohandbok inte funnit tillräckligt stöd för att antas återupptogs arbetet med handboksrevision år 2006. En förberedande fas resulterade i två övergripande dokument som dels formulerade ”Teologiska grundprinciper” för processen, dels med inspiration från internationell ekumenisk horisont diskuterade teorier kring ”Mässans grundordning”. År 2009 kom förutsättningarna för arbetet att förändras efter att Svenska kyrkans biskopskollegium förespråkade en mer genomgripande revision än vad som tidigare varit planerad, inte minst utifrån förhoppningen att detta skulle kunna vända en utveckling där alltför församlingar avvek från gällande kyrkohandbok. Organisatoriskt genomfördes samtidigt en förändring där både ledning och genomförande av processen förlades till Svenska kyrkans nationella kansli efter att initialt ha legat hos en mer självständig arbetsgrupp.

Det är självfallet en mycket omfattande och viktig process att revidera ett så omfattande och centralt dokument som en kyrkohandbok. Kyrkohandboken utgör en komplex prisma som just för att den reglerar det praktiska gudstjänstlivet i realiteten skulle kunna hävdas vara Svenska kyrkans viktigaste bekännelsedokument. Här ger ju kyrkan en normerande bild av hur den förhåller sig till både kristenhetens gemensamma liturgiska arv och sin egen specifika tradition, samt fastslår en auktoritativ aktuell tolkning av trons innehåll. I kyrkohandboken gestaltas tron på ett sätt som söker förena den världsvida kyrkan, det egna samfundet, mångfalden av församlingar och individers tro. Gudstjänstens ordning är också ett möte mellan tro och liv eller, om man så vill, mellan teologi och den mänskliga kultur där kristna lever och söker skapa mening utifrån sina erfarenheter av glädje, sorg och smärta. En kyrkohandbok innehåller därför med nödvändighet, särskilt när den som detta förslag har en tydlig ambition att knyta an till sin samtid och omgivning, också en specifik tolkning av vad det är att vara människa i denna samtid.

Om nu en kyrkohandbok i någon mening berör alla delar av kyrkans liv och tro är det inte förvånande att det nu aktuella förslaget har mötts av både glädje och hård kritik. Sett i kyrkohistoriens ljus är det ju också snarare regel än undantag att förändringar i liturgin leder till uppsplittande kontroverser, ett faktum som antyder vilken pastoral skicklighet som krävs i samband med dessa processer. De inblandade har mött en avsevärd utmaning att under en begränsad tid hantera en kyrkohandboks alla intrikata överväganden, en utmaning inte minst för att viljan att snabbt återställa liturgisk enhetlighet uttryckligen tycks ha prioriterats framför innehållets kvalitet. Redaktionsgruppen har i slutfasen av arbetet med årsboken haft möjlighet att se på det insamlade remissmaterialet och redan en mycket översiktlig blick visar på stora spänningar i svaren. Att Svenska kyrkans kyrkostyrelse redan sett sig föranledd att förlänga tiden för det fortsatta arbetet fram till ett andra reviderat förslag kan inte gärna tolkas på annat sätt än som ett erkännande av att mottagandet är mindre positivt än vad man förutsett.

Även analyserna i årets artiklar och recensioner landar i en blandning av mer sakligt beskrivande, uppskattande och kritiska slutsatser.

Som helhet riktar de granskningens ljus mot något av en kyrkohandboks spänning mellan teologiska, ekumeniska, liturgiska, språkliga och musikaliska perspektiv. Med nödvändighet förekommer också en viss överlappning mellan texterna, då gudsbilden (Bernice Sundkvist) inte kan skiljas från den språkliga gestaltningen (Eva Hættner Aurelius). Människans gudsrelation avspeglas i beredelsen och mässans inledning (Ingrid Dahlström) och synen på beredelsen hänger i sin tur samman med tolkningen av evangelisk-luthersk tradition (Tomas Appelqvist). Språkliga överväganden diskuteras naturligt nog i de flesta artiklar, då de inte bara berör avvägningen mellan teologisk och biblisk tradition samt ett nutida existentiellt tilltal utan också griper in i förståelsen av gudstjänsten som rit, gemensam bön och plats för lovsång. Samtliga dessa perspektiv vävs samman i Ragnar Holtes genomgång av högmässans ordning medan diskussionen om vad som kännetecknar en luthersk teologi för språket och musiken belyses också i Appelqvists bidrag. I årets recensionsavdelning görs kopplingar till kyrkohandboken bland annat när böcker som handlar om musiken, beredelsen och dopet diskuteras. En av årets granskningar sker från ett internationellt perspektiv, då Frank C. Senn studerar handboksförslaget i ljuset av den ekumeniska utvecklingen under senare decennier. Just ordningen för dop är en av de punkter som väckt mest utbredd kritik under remissomgången och även Senn noterar problem på den punkten. Hans perspektiv utgår dock inte från en specifikt svensk horisont utan från en internationell och avslöjar en tydlig spänning mellan den föreslagna dopordningen och ekumenisk gudstjänstutveckling.

Samspelet mellan lära och mänsklig erfarenhet i gudstjänstens språk uppmärksammas under år 2014 speciellt genom hundraårsminnet av Britt G. Hallqvists födelse. Genom sina inflytelserika insatser i arbetet med 1986 års psalmbok och kyrkohandbok visade hon tydligt på den inklusivitet som ligger i en lekmans förmåga att närma sig gudstjänstens språk från en annan horisont än teologens; en litterär, stilistisk och konstnärligt kreativ. Inte minst borde hennes genomreflekterade tankar kring barns plats i liturgin vara av aktuellt intresse. Remis-

serna visar att det finns instanser som är nöjda med förslaget språk men också att flertalet församlingar, stift och andra organisationer har uppmärksammat avsaknaden av professionell språklig kompetens i arbetet. Här finns återkommande yrkanden att hela materialet måste genomgå en stilistisk revision och frågan har fått flera instanser (yttrandena från Teologiska kommittéen och Kvinnor i Svenska kyrkan är här speciellt intressanta) att författa ingående och tänkvärda diskussioner om vad som kan tänkas känneteckna ett bödens språk.

Det är en kristen grundsyn att trons bekännelse hänger nära samman med lovprisning och sång, och inte minst i luthersk tradition är därför musiken en central del av gudstjänsten. Arbetet med handboksförslaget musik kan knappast sägas ha mött en allmänt erkänd respekt utan har föranlett ett mycket blandat mottagande med osedvanligt högljudd och ihållande kritik. Svenskt Gudstjänstliv har både historiskt och i nutid sett forskning kring kyrkomusik och liturgisk musik som ett viktigt kärnområde. Detta område kan därför vara värt att kommentera något mer utförligt här i förordet, som komplement till en kortare recensionsartikel där Anna Maria Böckerman analyserar förslaget musikens plats i gudstjänsten. Hon påvisar en grundläggande oklarhet i frågan, en oklarhet som återspeglas även i det konkreta förslaget där musiken kan sägas vara den minst genomarbetade delen.

Ett avsevärt problem tycks vara hur arbetet hanterat begreppet ”funktion”, ett uttryck som är centralt i remissenkäten. Det finns förmodligen ingen som önskar att gudstjänstens musik ska vara svår att använda utan tvärtom bör det vara en självklarhet att materialet ska vara genomarbetat och genomtänkt till en nivå där alla tänkbara hinder för församlingens sång undanröjts. Problematiskt nog förefaller inriktningen mot funktionalitet kunna osynliggöra viktiga perspektiv på vad liturgisk musik är och kan vara, från såväl teologiska och liturgiska som konstnärligt-musikaliska synvinklar. I realiteten fyller musik alltid en rad olika funktioner inom ramen för samma gudstjänst. En aspekt är musik vars användning hänger intimt samman med specifika liturgiska skeenden. Delar av denna repertoar

utgör knappast någon musik i modern mening utan bildar enbart grund för recitation av böner (de gregorianskt rotade prefationerna, men möjligen inte de nyskrivna, är exempel på detta). Vidare har de senaste decenniernas arbete med att stärka lekmännens aktiva deltagande berett rum för en mängd kortare acklamationer, bönesvar och responsorial sång. Vissa av dessa liturgiska partier tjänar också till att beledsaga rörelser i rummet och behöver då vara lämpligt genomtänkta för detta syfte (det gäller till exempel Hallelujarop vid evangelieprocessioner). Det borde finnas möjlighet att i det kommande arbetet stärka reflektionen kring musikens rent liturgiska uppgifter och förhoppningsvis komplettera med adekvat nyskrivet material där den liturgiska utvecklingen skapat nya behov.

I förslaget återfinns främst musik tänkt att utgöra mässans traditionella ordinarium och även denna repertoar kan ses ur en lång rad perspektiv. I en strikt funktionell synvinkel kan musikens enda roll anses vara att frambara ordinariets texter, men enbart mycket stränga traditioner har inte också en öppenhet för att musiken själv bidrar till att skapa mening i de liturgiska momenten. Musiken kan, förutom rent allmänna kategorier som att förhålliga Gud, exempelvis tänkas väcka erfarenhet av helighet eller kontinuitet med kyrkans historia, visa på solidaritet med den världsvida kyrkan, söka stimulera upplevelser av andlig gemenskap, utgöra grund för individens meditation, söka återspegla skapelsens skönhet, bygga broar till en nations folkliga musikkultur, tjäna som en del av förkunnelsen, tolka innehåll och stämningens lägen i texterna eller möjligen även skapa en form av ambivalens som bereder rum för individens tvivel inom ramen för texternas och kyrkans gemensamma trosvisshet. Att enbart tala om en icke definierad funktion förefaller här innebära en outtalad normering av viss musik och stänger dörren för en öppen fördjupande teologisk och musikalisk dialog om hur olika typer av musik bidrar till att skapa mening i gudstjänsten.

Det perspektiv som kännetecknar förslaget är i stället en vilja till ”genrebredd”, en hållning som efter Andra Vatikanconciliet allmänt förknippats med viljan till ett brott med tidigare kanoniseringar av viss musik som speciellt sakral eller kyrkligt värdig. Detta ideal präg-

lade redan 1986 års handbok, om än i mindre omfattning, och framstår idag som fullkomligt självklart i en kyrka där mångfalden av musikaliska uttryck är stor. Ideal om genrebredd har generellt vuxit fram som en tänkt motsats mellan den ”nya” musiken och den ”traditionella” musiken, dvs. gregoriansk sång och reformationstidens musik. Hela processen verkar präglas av just en sådan motsats, och idealet genrebredd går också här hand i hand med en för uppgiften oinitierad och direkt ointresserad inställning till den historiska musiken. Det är anmärkningsvärt och beklagligt att enbart strykningar och ingen revision eller stilistisk översyn genomförts av det kvarvarande gregorianska materialet. Framför allt rör detta en notation och ackompanjemangssatser som allt tydligare binder dessa melodier till en svunnen tids överväganden: huvuddelen av detta material presenterades inom ramen för Statens Offentliga Utredningar redan 1974 och är idag 40 år gammalt! Det vore mycket olyckligt att utan en seriös genomlysning åter anta samma utformning i en ny kyrkohandbok. I stället skulle delar av detta viktiga kulturarv behöva skickas till en sakkunnig musikalisk ”konservator” som på basis av nutida stilistiska överväganden kunde rensa bort 1900-talets patina (eller ännu hellre komplettera befintliga satser med andra alternativ). En påtaglig mängd mycket olyckliga textunderläggningar visar på behovet av att ha erfarenhet och specialiserad kompetens för att nå ett gott resultat vid hanteringen av all gregoriansk musik. Att stryka ett för både gregorianiken och framför allt för kyrkoårsvariationen så viktigt moment som Introitus är olyckligt, liksom det generella ointresset för den så kallade ”Körutgåvan” och körens möjligheter att leda och utsmycka församlingens sång. Mässans inledning är notoriskt knepig att utforma och Introitus (gärna med nyskriven musik) är ett gott verktyg att, som ofta eftersträvas, särskilja Kyrie från beredelsemomentet.

Ett stort problem med en ensidig betoning på genrebegreppet, förutom att det är notoriskt svårt att definiera genrer, är att den musikaliska utvecklingen under ett par decennier så tydligt rört sig bort från denna typ av relativt stelbenta kategoriseringar av musik. Tvärtom har musikaliskt skapande under en postmodern tid alltmer handlat om att medvetet överskrida gränser mellan stilar och fritt blanda

inspiration från det som tidigare ofta kallades ”finkultur” respektive ”folklig kultur”. Här förefaller processen i praktiken kämpa mot ideal som knappast ingen(?) längre har och därmed orientera sig mot framtidens terräng med gårdagens karta. Detta verkar hänga samman med den kraftigt överdrivna tilltron till den utvalda musikens grad av nyskapande. Det bristande intresset (eller tiden) för att relatera till en samtida musikkultur har också ihållande av kritiker framhållits som ett avgörande problem. Kyrkohandböcker är visserligen genom sin officiella karaktär ofta tämligen ”konservativa” dokument men i detta förslag tycks tendensen ha gått till överdrift, både genom grundprinciperna och genom valet att i så liten omfattning arbeta aktivt med att ta fram ny musik. Problematiskt blir också att en handbok som syftar till genrebredd knappast rymmer en större mångfald i det avseendet då stora delar av materialet knappast alls rör sig utom den tidigare handbokens stilistiska ramar. Därmed avspeglar urvalet långt ifrån den mångfald som de facto finns i Svenska kyrkan i samtiden. En annan tendens att möta är också den ökade skillnaden mellan församlingars musikaliska resurser. Sannolikt saknas i lika hög grad, men för olika församlingar, såväl en mycket enkel gehörsbaserad responsorial sång som en mer utsmyckad och konstnärligt utmanande musik.

Vid sidan av problemen med förnyelsen kan en sista punkt vara värd att belysa genom att ställa förslaget i relation till 1900-talets återkommande åtskillnad mellan sakral och sekulär musik. Den inkluderade musiken kommer som helhet från en internationell arena av andaktsmusik eller representerar material skrivet och utformat av Svenska kyrkans egna medarbetare. I och med att hela arbetet med handboksförslaget musik rymmer en ensidig riktning inåt den egna organisationen har möjligheten till inspiration och förnyelse från många möjliga tonsättare och låtskrivare avskurits. Både kyrkomusik och andliga aspekter av musik i allmänhet har under senare decennier blivit en allt viktigare del av musikaliskt nyskapande och tonsättare inom många stilar samarbetar regelbundet med Svenska kyrkans kyrkomusiker. Det förefaller vara en märklig väg att förvalta ett ideal om inklusivitet genom att frammejsla en (oavsiktligt?) sakral musikkultur där så mycket av kyrkomusikens vardagliga samröre med

musiklivet i stort är exkluderat. Mycket få av världens traditionella majoritetskyrkor lever genom sin musik och sina kyrkomusiker i ett så levande samspel med det omgivande samhället och det organiserade kulturlivet som Svenska kyrkan. Den som vill tänka i teologihistoriska termer kan i detta sammanhang minnas Martin Luther, som kraftigt betonade att gudstjänstens musik inte ensidigt kan begränsas till en fråga om församlingen i snäv bemärkelse utan vilar på en mer allmän mänsklig grund (dvs. i korthet är den lika mycket ett uttryck för skapelseteologi som ecklesiologi). Här rymmer den lutherska traditionen möjligheter för en principiellt kulturöppen hållning till liturgisk musik som det aktuella förslaget inte har haft för ögonen.

Att arbetet med handboksförslagets musik mött en så pass tydlig kritik har en förhistoria. Under senare tid har inte Svenska kyrkans nationella nivå haft strukturer för att både kontinuerligt och sakkunnigt arbeta med kyrkomusikaliskt utvecklingsarbete. Tvärtom tycks det ha varit en uttalad policy att man inte behöver ta ett samlat ansvar för dessa. Även om mycket gott arbete utförs på andra håll, inom och utom kyrkans egen organisation, finns det avgörande uppgifter som knappast kan genomföras vid andra instanser än kyrkans nationella nivå. Detta gäller inte minst utbyte av kunskap mellan kyrkan och andra aktörer rörande aktuell forskning, teologisk reflektion, stimulering av icke-kommersiellt nyskapande och bedömningar av utvecklingslinjer och utmaningar inom musiklivet. Här uppenbaras ett större strukturellt problem då Svenska kyrkan alltmer verkar ha tappat sina tidigare kontakter med andra institutioner inom musikområdet utan att själv bygga upp motsvarande instanser i sin egen organisation. En lyckad handboksprocess förutsätter naturligtvis en god förankring i hela kyrkomusikfältets ”infrastruktur” för att kunna identifiera vilka problem som behöver hanteras, veta vilken kompetens som behövs och var den finns, samt ha erfarenhet av att arbeta med processer av nyskapande. En sådan överblick och förankring kräver kontinuerlig närvaro och byggs sannerligen inte upp över en natt. Kritiken mot handboksförslaget visar med tydlighet behovet av att kyrkans nationella nivå finner vägar till en bredare förankring i det kyrkomusikaliska kunskapsfältet.

Möjligen har det aldrig varit svårare att vinna brett förtroende för en kyrkohandbok i Svenska kyrkan då utvecklingen under de senaste decennierna rört sig i riktning mot ideal där varje församling, eller varje präst, alltmer utformar sin egen gudstjänst. Historien indikerar att praxis sällan är så konform med fastlagda ordningar som kyrkoledare ofta önskar. I en alltmer auktoritetskritisk tid är förmodligen kyrkomötets beslut knappast en kyrkohandboks viktigaste legitimering utan snarare ligger dess främsta auktoritet i förtroendet för arbetet bakom den, innehållets kvalitet och den glädje det ger att använda den. Det är bara att lyckönska de inblandade i det fortsatta arbetet med att skapa en sådan kyrkohandbok.